

**Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու եւ պատժելու
մասին Միավորված Ազգերի Կազմակերպության Կոնվենցիայի
կիրառելիությունը Քսաներոօրդ դարի սկզբին տեղի ունեցած
իրադարձությունների նկատմամբ**

**Անցումային Արդարադատության Միջազգային Կենտրոնի համար
պատրաստված իրավական վերլուծություն**

Սույն հուշագիրը նախապատրաստվել է իրավաբանական խորհրդատուների անկախ խմբի կողմից՝ Անցումային Արդարադատության Միջազգային Կենտրոնին ներկայացված մի խնդրանքի համաձայն՝ Հայ-Թուրքական Հաշտեցման Հանձնաժողովի /ՀԹՀ/ 2002թ. հուլիսի 12-ի Փոխըմբռնման Հուշագրի /ՓՀ/ եւ 2002թ. սեպտեմբերի 10-ի ՀԹՀ անդամների ներկայացրած զեկույցների հիման վրա, որոնցով հայցվում էր անաչառ եւ անկախ իրավական վերլուծություն՝ Քսաներոօրդ դարի սկզբին տեղի ունեցած իրադարձությունների¹ նկատմամբ Ցեղասպանության Հանցագործությունը Կանխարգելելու եւ Պատժելու մասին Միավորված Ազգերի Կազմակերպության Կոնվենցիայի² կիրառելիության վերաբերյալ:

Սույն հուշագիրը իրավական, այլ ոչ թե փաստագրական կամ պատմական վերլուծություն է: Սույն հուշագրում պարունակվող եզրակացություններին հանգելիս մենք փորձել ենք հստակորեն նշել, եթե մեր եզրակացությունը հիմնվել է որեւէ փաստագրական նկատառման վրա: Թեեւ մենք ուսումնասիրել ենք հարցին առնչվող փաստերի վերաբերյալ զանազան հաշվետվություններ, մենք որեւէ անկախ փաստագրական հետազոտություն չենք իրականացրել:

Ավելին, մենք շեշտում ենք, որ սույն հուշագիրն ուսումնասիրում է միայն այդ իրադարձությունների նկատմամբ Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիայի կիրառելիությունը: Հուշագիրը նպատակ չի հետապնդում քննարկել միջազգային իրավունքի որեւէ այլ խորագրի կամ որեւէ պետության օրենքների կիրառելիությունը այդ իրադարձությունների կամ շահագրգիռ անհատների կամ հաստատությունների իրավունքների եւ պատասխանատվությունների նկատմամբ:

¹ Մենք ընդունում ենք, որ անհամաձայնություն կա ինչպես իրադարձությունների տարրողության եւ չափի, նրանց համատեքստի եւ դիտավորյալ արդյունքների, այնպես էլ ոճրագործների ինքնության եւ պատկանելիության վերաբերյալ: Տես, օրինակ, մի կողմից՝ Turkish Foreign Ministry, “Ten Questions, Ten Answers: Did 1.5 Million Armenians Die During World War I?”.

<http://www.turkey.org/governmentpolitics/documents/10q10A.pdf/> եւ, մյուս կողմից՝ Armenian National Institute, “Genocide FAQ” – <http://www.armenian-genocide.org/genocidfaq.htm#HowMany>. Այս Հուշագրի համար ընդունվում է ՀԹՀ-ի տեքմինաբանությունը, որն արտացոլվել է ՓՀ-ի մեջ այս իրադարձությունների կապակցությամբ, եւ որն այդ իրադարձություններին հետապնդող կակնարկի որպես «Իրադարձություններ»:

² Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Dec. 9, 1948, 102 Stat. 3045, 78 U.N.T.S. 277, U.N.G.A. Res. 260, U.N. GAOR, 3rd Sess., 179th Plen. Mtg. at 174, U.N. Doc. A/810 (1948) [հետայսու՝ «Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիա» կամ «Կոնվենցիա»].

I. ՑԵՂԱՍԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՆ

A. Զեղասպանության միջազգային հանցագործությունը

Կոնվենցիայի I Զոդվածը ցեղասպանությունը հռչակում է հանցագործություն միջազգային իրավունքի տեսանկյունից, որը պետք է կանխարգելվի եւ պատժվի ստորագրողների կողմից:³ Կոնվենցիայի II Զոդվածն ասում է, որ

[Ց]եղասպանություն է նշանակում հետեւյալ գործողություններից որեւէ մեկը, որ իրականացվել է ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խումբը որպես այդպիսին ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացնելու մտադրությամբ.

- (a) խմբի անդամների սպանությունը;
- (b) խմբի անդամներին լուրջ մարմնական կամ հոգեկան վնաս պատճառելը;
- (c) Դիտավորությամբ խմբին այնպիսի կենսական պայմաններ պարտադրելը, որ հաշվարկված է այն ամբողջությամբ կամ մասամբ ֆիզիկական կործանման հասցնելուն;
- (d) Այնպիսի միջոցների հարկադրումը, որ միտված է խմբի ներսում ծնունդների կանխարգելմանը;
- (e) խմբի երեխաներին բռնությամբ մեկ այլ խումբ տեղափոխումը:⁴

Այս Զոդվածը բառացիորեն ներմուծվել է Ռուանդայի եւ Նախկին Հարավսլավիայի համար Միջազգային Զրեական Տրիբունալների Կանոնադրությունների մեջ, ինչպես նաեւ Միջազգային Զրեական Դատարանի նոր Կանոնադրության մեջ:⁵

³ Genocide Convention, Art. I.

⁴ Id., Art. II.

⁵ Տես՝ Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighboring States, S.C. Res. 955, U.N. SCOR, 3453d Mtg. at 3., U.N. Doc. S/RES/955, Annex (1994), reprinted in 33 I.L.M. 1598, 1602 (1994) [հետայսու՝ «ՌՍԶԴ Կանոնադրություն»]; Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia Since 1991, U.N. Doc. S/25704, Annex, reprinted in 32 I.L.M. 1192 (1994) [հետայսու՝ «ՀՍԶԴ Կանոնադրություն»]; Rome Statute of the International Criminal Court, U.N. Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, U.N. Doc. A/CONF. 183/9 (1958), մատչելի է <http://www.un.org/icc/index.htm> [հետայսու՝ «ՍԶԴ Կանոնադրություն»].

III Հոդվածը պարզաբանում է, որ ցեղասպանությանը մեղսակցությունը եւ դավադրությունը, ցեղասպանության ուղղակի եւ հրապարակային հրահրումը եւ ցեղասպանություն իրագործելու փորձը, ի լրումն բուն ցեղասպանության, ենթակա են պատժի:⁶

B. Ցեղասպանության պատիժը

Կոնվենցիայի IV Հոդվածը հաստատում է, որ «ցեղասպանություն կատարած անձինք ... պետք է պատժվեն, անկախ այն բանից, թե նրանք սահմանադրորեն պատասխանատու ղեկավարներ են, պետական պաշտոնյաներ, թե մասնավոր անհատներ»:⁷ V, VI, եւ VII Հոդվածները Կոնվենցիայի մասնակից պետությունների վրա ցեղասպանության կանխարգելմանն ու պատժմանն ուղղված ներպետական միջոցներ ձեռնարկելու զանազան պարտավորություններ են դնում:⁸ VIII եւ IX Հոդվածները Կոնվենցիայի մասնակից պետություններին մեխանիզմներ են տրամադրում դիմելու ՄԱԿ-ի մարմիններին՝ ցեղասպանությունը կանխարգելելու եւ դադարեցնելու նպատակով գործողություններ ձեռնարկելու համար,⁹ եւ Կոնվենցիայի «մեկնաբանման, կիրարկման կամ իրականացման» վերաբերյալ վեճերը Միջազգային Արդարադատության Դատարանի քննարկմանը հանձնելու համար:¹⁰

Կոնվենցիայի մնացյալ ինը Հոդվածները հիմնականում ընթացակարգային են:¹¹

⁶ Ցեղասպանության Կոնվենցիայի հոդված III-ը: Կոնվենցիան որոշ դեպքերում վերաբերվում է «ցեղասպանության կամ հոդված III-ում թվարկված որեւէ այլ արարքին» (կամ այդ իմաստը ունեցող բառերին): *Տե՛ս՝ id.*, Arts IV, V, VI, VII, VIII եւ IX. Նպատակահարմարության տեսակետից ելնելով՝ հղումները «ցեղասպանության» միջազգային հանցագործության վրա այս Հոլշագրում կատարվում են ցեղասպանությունը եւ հոդված III-ում թվարկված այլ արարքներն ընդգրկելու համար, եթե համատեքստը հստակորեն ցույց չի տալիս մի այլ բան:

⁷ *Id.* Art. IV. Այն դեպքում, երբ հոդված IV-ը նախատեսում է միայն այն, որ «անձինք (առավել քան պետությունները) պետք է պատժվեն ցեղասպանություն գործելու համար, Կոնվենցիայի IX-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ բանավեճը պետությունների որպես կողմերի միջեւ Ցեղասպանության Կոնվենցիայի վերաբերյալ՝ կապված վերջինիս մեկնաբանման, կիրառման կամ կատարման հետ, «ներառյալ այն, որը կապված է Ցեղասպանության համար պետության պատասխանատվության հետ» պետք է ներկայացվեն Արդարադատության Միջազգային դատարան (ՄԱԴ) վիճող կողմերից որեւէ մեկի պահանջով: *Id.*, Art. IX. ՄԱԴ-ը հայտարարում է, որ Կոնվենցիայի հոդված IV-ում հղումը «կառավարողների» կամ «պետական պաշտոնյաների» վրա «չի բացառում պետության պատասխանատվության որեւէ ձեւ... իր մարմինների գործողությունների համար» – որ հոդված IX-ի հղումը պետության պատասխանատվության վերաբերյալ կարող է ընդգրկել պատասխանատվություն ցեղասպանության կազմակերպման համար, ինչպես նաեւ պատասխանատվություն ցեղասպանության կանխարգելմանը եւ պատժմանն ուղղված՝ պետության պարտավորությունների կատարման ձախողության համար, ինչպես սահմանվում է ստորեւ V, VI– VII հոդվածներում: *Տե՛ս՝* Int'l Ct. of Justice, Case Concerning Application on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia-Herzegovina v. Yugoslavia), Preliminary Objections (July 11, 1996), http://www.icj-cij.org/ icjwww/idocket/ibhy/ibhyjudgment/ibhy_ijudgment_19960711_frame.htm, ¶ 32.

⁸ Genocide Convention, Arts. V–VII.

⁹ *Id.*, Art. VIII.

¹⁰ *Id.*, Art. IX.

¹¹ *Id.*, Arts. X–XIX

Միջազգային իրավունքն առհասարակ արգելում է պայմանագրերի հետադարձ (retroactive) կիրառությունը, եթե այլ մտադրություն չի հետեւում պայմանագրից կամ եթե դա այլ կերպով սահմանված չէ: Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիան չի պարունակում դրա հետադարձ կիրառությունը թույլատրող որեւէ կետ: Ընդհակառակը, Կոնվենցիայի տեքստը խստորեն ենթադրում է, որ այն նախատեսում էր ապագա պարտավորությունները դնել միայն Կոնվենցիայի մասնակից պետությունների վրա: Ուստի, ըստ Կոնվենցիայի, Իրադարձություններից բխող որեւէ իրավական, ֆինանսական կամ տարածքային պահանջ չի կարող հաջողությամբ առաջ քաշվել որեւէ անհատի կամ պետության նկատմամբ:

Սակայն ցեղասպանություն տերմինը, ինչպես այն օգտագործված է Կոնվենցիայում այդ անունը կրող միջազգային հանցանքը բնորոշելու համար, կարող է կիրառվել բազմաթիվ եւ զանազան իրադարձությունների նկատմամբ, որ տեղի են ունեցել մինչեւ Կոնվենցիան ուժի մեջ մտնելը: Ցեղասպանության վկայակոչումները, որպես պատմական փաստ, պարունակվում են եւ Կոնվենցիայի տեքստում, եւ դրա նախապատրաստական փաստաթղթերում /*travaux preparatoires*/:

Ցեղասպանության հանցագործությունը, ինչպես այն լրամշակվել է Միջազգային Զրեական Դատարանի կողմից (որի կանոնադրությունն ընդունում է ցեղասպանության սահմանումն ըստ Կոնվենցիայի), բաղկացած է չորս տարրից. (i) ոճրագործը սպանել է մեկ կամ ավելի անձանց; (ii) այդ անձը կամ անձինք պատկանել են որոշակի ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խմբի; (iii) ոճրագործը մտադրություն է ունեցել ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացնել այդ խումբն որպես այդպիսին; (iv) գործողությունը տեղի է ունեցել այդ խմբի դեմ ուղղված նմանատիպ բացահայտ գործողությունների համատեքստում կամ գործողություն էր, որ ինքնին կարող էր նման ոչնչացման պատճառ դառնալ:

Գոյություն ունեն այդ Իրադարձությունների մասին բազմաթիվ հաշվետվություններ եւ դրանցում կան էական տարակարծություններ բազմաթիվ փաստերի առնչվող հարցերի շուրջ: Չնայած այդ տարակարծություններին, մեր ուսումնասիրած առանցքային փաստերը, որոնք ընդհանուր են Իրադարձությունների վերաբերյալ բոլոր այդ տարբեր հաշվետվությունների համար, հաստատում են, որ վերը թվարկված տարրերից երեքը բավարարված են. (1) սպանվել են մեկ կամ ավելի անձինք; (2) այդ անձինք պատկանել են որոշակի ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խմբի; եւ (3) գործողությունը տեղի է ունեցել այդ խմբի դեմ ուղղված նմանատիպ բացահայտ գործողությունների համատեքստում: Չնախատեսվելու համար թե արդյոք այդ Իրադարձությունները՝ դիտարկված հավաքականորեն, հանդիսանում են ցեղասպանություն, տարակարծության միակ խնդրո առարկա ոլորտն այն է, թե արդյո՞ք այդ Դեպքերը կատարվել են

ազգային, եթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խումբն, որպես այդպիսին, ոչնչացնելու մտադրությամբ: Չնայած սույն իրավական հուշագիրը նպատակ չի հետապնդում հստակ լուծել մասնավոր փաստագրական վեճերը՝ մենք վստահ ենք, որ ամենապատճառաբանված հետեւությունը, որին կարելի է հանգել այդ Իրադարձությունների վերաբերյալ զանազան հաշվետվությունների հիման վրա այն է, որ առնվազն այդ Իրադարձությունների որոշ իրականացնողներ գիտեին, որ իրենց գործողությունների հետեւանքը լինելու է Արեւելյան Անատոլիայի հայերի ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացումը որպես այդպիսիք, կամ գործել են այդ նպատակին հասնելու դիտավորությամբ, եւ ուստի ունեցել են ցեղասպանությունը բնորոշելու համար պահանջվող ցեղասպանության մտադրություն: Այսպիսով, կարելի է ասել՝ քանի որ վերը սահմանված մյուս երեք տարրերը հստակորեն հաստատված են, Իրադարձությունները, հավաքականորեն դիտարկված, պարունակում են ցեղասպանության հանցագործության, ինչպես այն սահմանված է Կոնվենցիայում, բոլոր տարրերը, եւ իրավագետները, քաղաքական գործիչները, լրագրողները եւ այլ անձինք արդարացված կլինեն՝ շարունակելով դրանք այդպես որակել:

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

III. ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՆ ԻՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐՈՎ ԿԻՐԱՌԵԼԻ ՉԷ ԱՅՆ ԳՈՐԾՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ, ՈՐ ՑԵՂԻ ԵՆ ՈՒՆԵՑԵԼ 1951Թ. ՀՈՒՆՎԱՐԻ 12-ԻՑ ԱՌԱՋ:

A. Միջազգային իրավունքն առհասարակ արգելում է պայմանագրերի հետադարձ կիրառումը:

Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիայի 28-րդ հոդվածն ասում է.

Եթե պայմանագրից այլ մտադրություն չի հետեւում կամ այլ կերպ չի սահմանված, դրա [պայմանագրի] դրույթները կողմի վրա պարտավորություններ չեն դնում որեւէ գործողության կամ փաստի վերաբերյալ, որոնք տեղի են ունեցել, կամ որեւէ իրադրության վերաբերյալ, որը դադարել է գոյություն ունենալ այդ պայմանագիրը տվյալ կողմի համար ուժի մեջ մտնելու օրվանից առաջ:¹²

Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիան ուժի մեջ չի մտել մինչեւ 1980թ. հունվարի 27-ը: Այնուամենայնիվ, չնայած կոնվենցիան ընդունման պահին «սահմանում է[ր] միջազգային իրավունքի թե կողիֆիկացիան, եւ թե հարաճուն զարգացումը...»,¹³ «Վիեննայի կոնվենցիայի կետերի մեծ մասը ... դեկլարատիվ կամ սովորութային միջազգային իրավունք են»:¹⁴ Արդարադատության Միջազգային Դատարանը մատնանշել է Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիայի որոշակի կետերի սովորութային կարգավիճակը, ներառյալ 62-րդ հոդվածը (իրադրության հիմնարար փոփոխության պատճառով պայմանագրի դադարեցում)¹⁵ եւ 60-րդ հոդվածը (սյուրթական խախտման պատճառով պայմանագրի

¹² Vienna Convention on the Law of Treaties, May 23, 1969, U.N. Doc. A/CONF. 39/27 (1969), Art. 28 [այսուհետեւ՝ "Vienna Convention on the Law of Treaties"].

¹³ International Law Commission, Reports of the Commission to the General Assembly, [1966] 2 Y.B. Int'l L. Comm'n 169, 177, UN Doc. A/CN.4/SER.A/1966/Add.1.

¹⁴ Marian L. Nash, Contemporary Practice of the United States relating to International Law, 75 Am. J. Int'l L. 142, 147 (1981) (մեջբերումն արվել է Միացյալ Նահանգների Պետական դեպարտամենտի իրավական հարցերով խորհրդական Ռոբերտս Բ. Օուենի՝ Միացյալ Նահանգների Սենատի առևտրի, գիտության եւ տրանսպորտի հանձնաժողովի՝ գիտության, տեխնոլոգիաների եւ տիեզերական ծրագրերի ենթահանձնաժողովի Նախագահ սենատոր Էդլայ Է. Ստիվենսոնին հղած 1980 թ. սեպտեմբերի 12-ի նամակից):

¹⁵ «Այս սկզբունքը եւ այն պայմաններն ու բացառությունները, որոնց այն ենթակա է, ընդգրկված են Միջազգային Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիայի 62-րդ հոդվածում, ինչը կարող է բազմաթիվ առումներով դիտարկվել՝ որպես գոյություն ունեցող սովորութային իրավունքի կողիֆիկացում հանգամանքների փոփոխության բերումով պայմանագրային կապերի ավարտի դեպքում»: Int'l Ct. of Justice, Fisheries Jurisdiction (U.K. v. Ice.), Jurisdiction of the Court, 1973 I.C.J. 3,8 (Feb. 2).

դադարեցում):¹⁶ ԱՄՆ դատարանները կիրառել են կոնվենցիայի մեկնաբանական կետերը որպես սովորության միջազգային իրավունքը (եւ ըստ այդմ՝ ԱՄՆ օրենքներն) արտացոլող, չնայած այն փաստին, որ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները ստորագրել, բայց չեն վավերացրել Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիան, իսկ ԱՄՆ կառավարության պաշտոնյաներն այդ մասին համապատասխան հայտարարություններ են արել:¹⁷

¹⁶ «Օրենքները, որոնք սահմանվել են Միջազգային Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիայով խախտման դեպքում պայմանագրային կապերի ավարտի վերաբերյալ (ինչն ընդունվել է առանց տարակարծիք քվեի), կարող են այս դեպքում բազմաթիվ առումներով դիտարկվել որպես գոյություն ունեցող սովորության իրավունքի կոդիֆիկացում»: Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970 I.C.J. 6, (Jun. 21).

¹⁷ Տես ընդհանրապես՝ Restatement (Third), Foreign Relations Law III, Introductory Note (1987).

Արդարադատության Միջազգային Դատարանի նախադեպերը՝ Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիայի ընդունումից առաջ միտված են պաշտպանելու այն փաստարկը, որ 28-րդ հոդվածը կողիֆիկացնում է գոյություն ունեցող միջազգային իրավունքը: Ամբատիելոսի գործում դատարանը նկատել է.

[Յունական Կառավարության] տեսությունն ընդունելը կնշանակեր 1926թ. Պայմանագրի 29-րդ հոդվածին տալ հետադարձ ուժ, մինչդեռ այդ Պայմանագրի 32-րդ հոդվածը հայտարարում է, որ Պայմանագիրը, այսինքն՝ Պայմանագրի բոլոր կետերը, ուժի մեջ կմտնի վավերացումից անմիջապես հետո: Նման եզրակացությունը կարելի կլիներ հերքել, եթե որեւէ հատուկ դրույթ կամ որեւէ հատուկ առարկա հետադարձ մեկնաբանության անհրաժեշտություն առաջացներ: Տվյալ գործում որեւէ նման դրույթ կամ առարկա չկա: Ուստի անհնար է պնդել, թե պետք է ենթադրել, որ դրա որեւէ դրույթ ուժի մեջ պետք է լինի ավելի վաղ ժամկետից:¹⁸

Ամբատիելոսի գործում դատարանը ճանաչեց, որ պայմանագրի կողմ հանդիսացող պետությունները կարող էին միջոցներ ձեռնարկել դրա հետադարձ կիրառման համար. մոտեցում, որն ավելի շուտ պաշտպանել էր Միջազգային Արդարադատության Մշտական Դատարանը:¹⁹ Ուստի այդ կանոնի վերլուծությունը Պայմանագրային իրավունքի մասին Վիեննայի Կոնվենցիայի ձեւակերպման տեսանկյունից վերածվում է հարցի՝ արդյո՞ք «պայմանագրից հետեւում է այլ մտադրություն կամ այն այլ կերպ է սահմանված», ինչը թույլ կտար Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիան կիրառել այն ուժի մեջ մտնելուց առաջ կատարված գործողությունների նկատմամբ:²⁰

¹⁸ Ambatielos Case (Greece v. U.K.), Preliminary Objections, 1952 I.C.J. 27, 40 (July 1).

¹⁹ Mavrommatis Palestine Concessions Case, 1924 PCIJ (Ser. A.) No. 2 («Յետեւաբար Արձանագրություն XII-ի Էական հատկանիշներից է այն, որ նրա գործադրությունը վերաբերել է իրավական իրավիճակների, որ նախորդում էին իր սեփական գոյության ժամկետին: Եթե հոդվածների կամ Արձանագրության մեջ դրանցում ճանաչված իրավունքները ոտնահարումից պաշտպանելու դրույթը չի սահմանվել մինչեւ այդ փաստաթղթը ուժի մեջ մտնելը, ապա Արձանագրությունը ազդեցություն չի ունենա հենց այն ժամանակաշրջանի նկատմամբ, երբ խնդրի առարկա իրավունքները պաշտպանության կարիք ունեին»:

²⁰ Vienna Convention on the Law of Treaties, Art. 28.

B. Ոչ Կոնվենցիան, ոչ էլ Նրա Նախապատրաստական փաստաթղթերը (travaux préparatoires) դրա պայմանների հետադարձ կիրառության մտադրություն ի հայտ չեն բերում:

13-րդ հոդվածի համաձայն, Կոնվենցիան ուժի մեջ է մտել 1951թ. հունվարի 12-ին, վավերացման մասին քսաներորդ փաստաթուղթը ՄԱԿ-ի Գլխավոր Զարտուղարին հանձնելու օրվան հաջորդող ինստիտուցիոն օրը: Հետագա վավերացումներն ու մասնակից դառնալը պետությունների համար ուժի մեջ են մտել նրանց կողմից փաստաթուղթը հանձնելու օրվան հաջորդող ինստիտուցիոն օրը: Ինչպես վերը նշվեց, եթե հակառակ մտադրություն չի հետեւում, պայմանագրի դրույթը, որն ասում է, թե պայմանագիրն ուժի մեջ է մտնում որոշակի թվականի, «պետք է նշանակի, որ Պայմանագրի բոլոր կետերը ուժի մեջ են մտնում այդ թվականը»:²¹

Կոնվենցիայի այն կետերի տեքստերը, որ Կոնվենցիայի մասնակից երկրների վրա պարտավորություններ են դնում, գրեթե ամբողջությամբ պարտավորեցնում են մասնակից պետություններին՝ գործողություններ ձեռնարկել ապագայում: Օրինակ, մասնակից պետությունները «պարտավորվում են» կանխարգելել եւ պատժել ցեղասպանության հանցագործությունը,²² «պարտավորվում են ուժի մեջ դնել» Կոնվենցիայի պայմաններն իրագործելու համար անհրաժեշտ օրենսդրությունը²³ եւ համաձայնում են, որ ցեղասպանության մեջ մեղադրվող անձինք «պետք է դատվեն» իրավասու ներքին կամ միջազգային տրիբունալների կողմից:²⁴

Կոնվենցիայի Նախապատրաստական փաստաթղթերը (*travaux préparatoires*) պաշտպանում են այն փաստարկը, որ բանակցողները ըմբռնում էին, որ հանուն այն երկրների, որ իրենք ներկայացնում էին, ընդունում են ապագա (*prospective*), եւ ոչ թե հետադարձ (*retrospective*) պարտավորություններ, այդ թվում՝ «ապագա հանցագործությունների կանխարգելումը»:²⁵ Մեկ պատվիրակ բնութագրել էր Կոնվենցիայի նպատակը որպես «ժողովուրդների ցանկություն՝ պատժի ենթարկել բոլոր նրանց, ովքեր ապագայում կարող են գալթակոծել կրկնելու այն զարհուրելի ոճրագործությունները, որ կատարվել են»:²⁶

²¹ Ambatielos Case, *supra* note 18. Տես նաեւ՝ Restatement (Third) of the Foreign Relations Law § 322 (1987).

²² Genocide Convention, Art. 1.

²³ *Id.*, Art. 5.

²⁴ *Id.*, Art. 6.

²⁵ Official Records of the Third Session of the General Assembly, Part I, Sixth Committee, p. 13 (Statement of Mr. Morozov) [այսուհետեւ՝ "*Travaux Préparatoires*"]. Տես նաեւ՝ *id.* pp. 41- 42 (statement of Mr. Dihigo), p.44 (statement of Mr. Kaeckenbeek).

²⁶ *Travaux Préparatoires*, p. 30 (statement of Mr. Prochazka). Տես նաեւ՝ *id.* p. 15 (Statement of Mr. Sundaram) («ցեղասպանությունը պետք է դառնա պատժվող հանցագործություն»), p. 78 (Statement of Mr. Mañtúa) («ցեղասպանության հասկացությունը նոր էր»), p. 126 (Statement of Mr. Messina) (ցեղասպանությունը «միջազգային իրավունքի մեջ նոր հանցագործություն էր»), p. 127 (Statement of Mr. Fitzmaurice) («Կոնվենցիայի նպատակն էր՝ հիմնել նոր հանցագործության հասկացությունը»).

C. Եզրակացություն

Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիան չի առաջացնում անհատական կամ պետական պատասխանատվություն այն իրադարձությունների համար, որ տեղի են ունեցել Քսաներոյի դարի սկզբին կամ 1951թ. հունվարի 12-ից առաջ որեւէ ժամանակ:

IV. Թեև Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիան չի առաջացնում պետական կամ անհատական պատասխանատվություն այն իրադարձությունների համար, որ տեղի են ունեցել մինչև 1951թ. հունվարի 12-ը, «Ցեղասպանություն» տերմինը, ինչպես այն սահմանված է Կոնվենցիայում, կարող է կիրառվել նման իրադարձությունները բնորոշելու համար:

A. *Սույն հուշագրի իրավասության շրջանակները*

Մեզանից հայցվել էր կարծիք տալ Իրադարձությունների նկատմամբ Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիայի «կիրառելիության» վերաբերյալ: Սույն հուշագրի իրավասությունից դուրս է հետաքննել, թե որքանով է Կոնվենցիան կոդիֆիկացրել ցեղասպանության գործողությունների համար պատասխանատվության վերաբերյալ գոյություն ունեցող միջազգային օրենքները, թեև մենք նշում ենք, որ Արդարադատության Միջազգային Դատարանը կարծիք է հայտնել, որ առնվազն իր ընդունումից հետո «Կոնվենցիայի հիմքում ընկած սկզբունքները սկզբունքներ են, որոնք ճանաչված են քաղաքակիրթ ազգերի կողմից որպես Պետությունների համար պարտադիր, նույնիսկ առանց որեւէ կոնվենցիոնալ պարտավորության»:²⁷ Սույն հուշագիրը, որպես մեզ ուղղված հայցի իրավասությունների շրջանակից դուրս գտնվող, նաեւ չի քննարկում այն պնդումը, որ առաջ է քաշվել դեռևս 1915 թվականին,²⁸ որ Իրադարձությունները կատարման պահին իրենցից ներկայացրել են միջազգային հանցագործություն, որն, ըստ միջազգային սովորության իրավունքի, նախատեսում է պետական եւ անհատական պատասխանատվություն:

²⁷ Int'l Ct. of Justice, *Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Advisory Opinion (May 28, 1951), 1951 I.C.J. 15, 23. Արդարադատության Միջազգային դատարանը վերջերս հաստատեց, որ «իրավունքները եւ պարտականությունները, որոնք պահպանվում են (Ցեղասպանության) Կոնվենցիայով հանդիսանում են *erga omnes* իրավունքներ եւ պարտականություններ»: Int'l Ct. of Justice, *Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, Preliminary Objections (July 11, 1996), 1996 I.C.J. 595, 616.

²⁸ 1915 թ. մայիսի 24-ին Դաշնակիցները հրապարակեցին համատեղ հայտարարություն այն մասին, որ «ի նկատի ունենալով մարդկության եւ քաղաքակրթության դեմ Թուրքիայի գործած այս նոր հանցագործությունները՝ Դաշնակից կառավարությունները հրապարակայնորեն հայտարարում են, որ նրանք անձամբ պատասխանատու են համարելու Օսմանյան կառավարության բոլոր անդամներին եւ նրանց այն գործակալներին, որոնք ներգրավված են եղել (հայերի) այդպիսի ջարդերի մեջ»: Տե՛ս. Matthew Lippman, *The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: Fifty Years Later*, 15 Ariz. J. Int'l & Comp. L. 415, 416 (1998). Պատերազմի հեղինակների պատասխանատվության եւ պատժամիջոցների իրականացման հանձնաժողովի 1919 թ.գեկույցը եզրակացրեց, որ հայերի նկատմամբ Օսմանյան կայսրության վարվեալները իր տարածքում խախտում էր «պատերազմի հաստատված օրենքներն ու սովորություններն եւ տարրական մարդկային օրենքները», – հայտարարեց, որ նման գործողությունների համար մեղադրվող օսմանյան պաշտոնյաները պետք է դատապարտվեն: Տե՛ս՝ Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on the Enforcement of Penalties, Report Presented to the Preliminary Peace Conference, March 29, 1919, reprinted in 14 Am. J. Int'l L. 95, 112-17 (1920). ԱՄՆ երկու պատվիրակներ կտրականապես դեմ էին այն բանին, որ մարդկային օրենքների խախտումը քրեականացվի: Նրանք գտնում էին, որ այդ օրենքները ավելի շատ բարոյական, քան իրավական հասկացություններ են, – նրանք զգում էին, որ առանձին մարդկանց մեղադրումը նորաստեղծ միջազգային դատարանում ոչ հստակորեն սահմանված մարդկային օրենքների ոտնահարման համար կարող է ուժի մեջ մտնել հետադարձ դատապարտում. Id., at 134-36.

Իրադարձությունների նկատմամբ Կոնվենցիայի «կիրառելիության» ուսումնասիրման խնդրանքով հայցվում է նաեւ կատարել վերլուծություն՝ արդյո՞ք «ցեղասպանություն» տերմինն, ինչպես այն սահմանված է Կոնվենցիայում, կարող է համապատասխանաբար կիրառվել (a) ընդհանուր առմամբ բնութագրելու համար քսաներորդ դարի սկզբին տեղի ունեցած իրադարձությունները եւ (b) բնութագրելու Իրադարձությունները:

B. «Ցեղասպանություն» տերմինի տերմինաբանական կիրառելիությունը քսաներորդ դարի սկզբին տեղի ունեցած իրադարձությունների նկատմամբ

Կոնվենցիայի տեքստից եւ դրան վերաբերող փաստաթղթերից, ինչպես նաեւ նախապատրաստական փաստաթղթերից (*travaux preparatoires*) ակնհայտ է, որ «ցեղասպանություն» տերմինը կարող է կիրառվել Կոնվենցիայի ընդունմանը նախորդող ժամանակներում տեղի ունեցած դեպքերի նկատմամբ:

Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիան մշակողները օգտագործել են «ցեղասպանություն» տերմինը՝ վկայակոչելով Կոնվենցիայի ընդունմանը նախորդող ժամանակներում տեղի ունեցած իրադարձությունները: Թեեւ Ռաֆայել Լեմկինը ընդհուպ մինչեւ 1943թ. չի ստեղծել «ցեղասպանություն» տերմինը, Կոնվենցիայի տեքստը եւ այլ աշխատություններ համոզիչ կերպով հաստատում են, որ նա եւ Կոնվենցիայի մյուս հեղինակները հասկացել եւ օգտագործել են ցեղասպանություն բառը մինչեւ Կոնվենցիայի ընդունումը կատարված գործողությունները բնութագրելու համար:²⁹ Կոնվենցիայի մասնակից պետությունները Կոնվենցիայի նախաբանում ճանաչում են, որ «պատմության բոլոր ժամանակներում ցեղասպանությունը մարդկությանը հսկայական կորուստներ է պատճառել»:³⁰

Նախապատրաստական փաստաթղթերը (*travaux preparatoires*) պարունակում են ցեղասպանության, որպես պատմական փաստի, բազմաթիվ վկայակոչումներ: Կուբայի պատվիրակը հայտարարել էր, որ «պատմությունը բացահայտել է ցեղասպանության անհամար օրինակներ...»,³¹ մինչդեռ Եգիպտոսի պատվիրակը, վիճարկելով ֆաշիզմի-նացիզմի եւ ցեղասպանության միջեւ ուղղակի կապը, խոսել էր «ցեղասպանության օրինակների [մասին], որ կարելի է գտնել շատ ավելի հեռավոր անցյալում»:³² Բրիտանիայի պատվիրակը, որը Նյուրեմբերգի Դատարանում եղել էր բրիտանական գլխավոր մեղադրողը, խոսել էր ցեղասպանության մասին որպես «միջազգային իրավունքում արդեն հայտնի հանցագործության, որի օրինակները պատմությունը տվել է

²⁹ Լեմկին օգտագործում է տերմինը իմիջիայլոց նաեւ նշելու համար «ոչնչացման պատերազմների դասական օրինակներ, որոնց հետեւանքով ազգերը եւ բնակչության խմբերը ամբողջովին կամ գրեթե ամբողջովին ջնջվել են»: Վկայակոչվող օրինակները ընդգրկում են մ.թ.ա. 146 թ. Կարթագենի ոչնչացումը, Երուսաղեմի ոչնչացումը Տիտոսի կողմից՝ մ.թ. 72 թ., կրոնական պատերազմները խաչակիրների եւ մուսուլմանների միջեւ, ալբիգոյցիների եւ վալդենների զանգվածային ջարդերը, Մագդեբուրգի պաշարումը 30-ամյա պատերազմի ժամանակ. Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe* 80 at n. 3 (1944).

³⁰ Genocide Convention, preamble

³¹ *Travaux Préparatoires*, p. 23 (Statement of Mr. Blanco).

³² *Id.*, p. 500. (Statement of Mr. Raafat).

դարերի ընթացքում»:³³ Արգենտինայի պատվիրակը վկայակոչել է ցեղասպանությունը որպես «հանցագործություն, որը, թեև միշտ գոյություն է ունեցել, բայց միայն վերջերս է սահմանվել»:³⁴

Միաժամանակ ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 96 (I) բանաձևը, որն ընդունվել է միաձայն եւ լիազորել է մշակել Կոնվենցիան, վկայակոչում է «ցեղասպանության հանցագործության բազմաթիվ այնպիսի օրինակներ», որոնք «տեղի են ունեցել, երբ ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացվել են ցեղային, կրոնական եւ այլ խմբեր»:³⁵

Նախապատրաստական փաստաթղթերից (*travaux preparatoires*) ակնհայտ է, որ վերջնական տեքստի շուրջ բանակցող Կոմիտեն քննարկել է մերժել է այն տեքստը, որ ցեղասպանության կոնցեպտը ավելի սերտորեն պիտի կապեր նացիստների գործողությունների եւ դրոպատոճառների հետ,³⁶ այն հիմքի վրա, որ Հոլոքոստը մարդկության պատմության ընթացքում առաջին կամ միակ ցեղասպանության օրինակը չէր»:³⁷

C. «Ցեղասպանություն» տերմինի կիրառելիությունը
Իրադարձությունների նկատմամբ:

1. Ցեղասպանություն հանցագործության տարրերը

Թեև լրջորեն չի վիճարկվում, որ Օսմանյան Կայսրության հայ քաղաքացիների դեմ իրագործվել են կոտորածներ, տեղահանումներ եւ այլ ոճրագործություններ, կա անհամաձայնություն որոշակի փաստերի վերաբերյալ, այդ թվում՝ դրանց ենթարկված մարդկանց քանակի, եւ որ ավելի էական է, դրանք իրականացնողների ինքնության եւ դիտավորության վերաբերյալ:³⁸

³³ *Id.*, p. 40 (Statement of Sir Hartley Shawcross).

³⁴ *Id.*, p. 28 (Statement of Mr. Bustos Fierro).

³⁵ G.A. Res. 96 (I), U.N. GAOR, 1st Sess., U.N. Doc. A/64/Add.1 (1946) (emphasis added).

³⁶ *Տես՝ Travaux Préparatoires*, at p. 9 (Statement of Mr. Bartos), 19 (Statement of Mr. Lachs), *id.*, p. 30 (Statement of Mr. Prochazka) (նշելով կապը ցեղասպանության եւ ֆաշիզմի, նացիզմի եւ ճապոնական իմպերիալիզմի դոկտրինների միջեւ); *id.*, p. 501 (Statement of Mr. Chaumont) ("կոնվենցիայի նախագիծը երբեք չէր ստեղծվի, եթե չլիներ նացիստների եւ ֆաշիստների ռեժիմների օրոք կատարված ոճրագործությունները"):

³⁷ *Տես՝ Travaux Préparatoires*, p. 17 (Statement of Mr. Manini y Ríos) («բոլորին հայտնի էր, որ նացիստական եւ ֆաշիստական կողմերը դիմել էին ցեղասպանության ոճրագործության ծայրահեղ միջոցներին, սակայն... կոնվենցիայի մեջ [այդչափ] [բացահայտ] որակավորումը մտցնելու կարիքը չկար»), p. 24 (Statement of Mr. Tsien Tai), pp. 489-509, *passim*. Պարզ է, որ Լեմկինի՝ Իրադարձությունների մասին տեղյակ լինելը եւ դրանց մանրակրկիտ քննությունը նույնպես կարելու էր ինչպես Կոնվենցիայի ընդունմանն ուղղված իր պաշտպանությունը ավելի ազդեցիկ դարձնելու մեջ: *Տես՝* Samantha Power, *"A Problem from Hell:" America and the Age of Genocide* 17-20 (2002).

³⁸ *Supra* note 2

Իրավական առումով, ցեղասպանության հանցագործության համար որել է անձի դատապարտելու համար պետք է հաստատել որոշակի էական տարրեր: Միջազգային Քրեական Դատարանի ստեղծման կապակցությամբ Միջազգային Քրեական Դատարանի Նախապատրաստական Հանձնաժողովը մշակեց չորս այնպիսի էական տարրեր, որոնք ապացուցելու արդյունքում վճռվում է, որ խնդրո առարկա իրադարձությունները հանդիսանում են ցեղասպանություն, ինչպես այն սահմանված է ՄԶԴ-ի Կանոնադրության մեջ (որն, ինչպես նշված է վերելում, Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիայի տեքստի հայելային արտացոլումն է):³⁹ «Ցեղասպանություն սպանության միջոցով» հանցագործության տարրերն են.

- (i) ոճրագործը սպանել է (կամ մահվան պատճառ է հանդիսացել) մեկ կամ ավելի անձանց;
- (ii) այդ անձը կամ անձինք պատկանել են որոշակի ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խմբի;
- (iii) ոճրագործը մտադրություն է ունեցել ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացնել ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական այդ խումբը որպես այդպիսին; եւ
- (iv) գործողությունը տեղի է ունեցել այդ խմբի դեմ ուղղված նմանատիպ բացահայտ գործողությունների համատեքստում կամ գործողություն էր, որ ինքնին կարող էր նման ոչնչացման պատճառ դառնալ:⁴⁰

Կարելու է նշել, որ այս տարրերը մշակվել են ցեղասպանություն իրագործելու համար մեղադրվող անհատների մեղքը կամ անմեղությունը որոշելու նպատակով. խնդիր, որը դուրս է սույն հուշագրի իրավասության շրջանակներից: Մեզանից հայցվել է վերլուծել կիրառելի՞ է արդյոք Կոնվենցիան այդ իրադարձությունների նկատմամբ՝ հավաքականորեն դիտարկված: Սույն հուշագիրը, հետեւաբար, հանձն է առնում վերլուծել՝ արդյո՞ք այդ իրադարձությունները հանդիսանում են ցեղասպանություն, ինչպես այն սահմանված է Կոնվենցիայում՝ օգտագործելով վերը թվարկված ցեղասպանություն հանցագործության տարրերը որպես այդ նպատակին հասնելու վերլուծական գործիք:

³⁹ Finalized Draft Text of the Elements of Crimes, Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court, Addendum, Part II, U.N. Doc. PCNICC/2000/1/Add.2(2000), at 6 [հետայսու՝ «Հանցագործությունների տարրեր»]: Ստորել ներկայացվող վերլուծությունը վերաբերում է «սպանության միջոցով ցեղասպանության» ոճրագործությանը: Այն դեպքում, երբ վերլուծության է ենթարկվում, թե արդյոք իրադարձությունները կարող են որակվել որպես Ցեղասպանություն այլ միջոցների կիրառմամբ (այն է՝ «ցեղասպանություն լուրջ մարմնական կամ մտավոր վնաս պատճառելու միջոցով» կամ «ֆիզիկական քայքայմանը բերող կյանքի պայմանների մտադրված ստեղծման միջոցով ցեղասպանություն») պետք է ապացուցվի մեկ կամ ավելի լրացուցիչ տարրերի առկայությունը: *Id.*, at 6-8.

⁴⁰ *Id.*, at 6.

2. Իրադարձությունները՝ որպես Կոնվենցիայի իմաստով ցեղասպանություն

Իրադարձությունների վերաբերյալ կան բազմաթիվ եւ զանազան հաշվետվություններ, այդ թվում՝ այն ժամանակվա թերթերի հաղորդագրություններ,⁴¹ Օսմանյան⁴² եւ օտարերկրյա⁴³ պաշտոնյաների եւ հայ վերապրողների⁴⁴ հուշեր, իրավական վճիռների մասին զեկույցներ,⁴⁵ պետական արխիվներում պարունակվող նամակագրություն եւ այլ փաստաթղթեր,⁴⁶ ականավոր պատմաբանների աշխատություններ՝ սկսած Առնոլդ Թոյնբիից:⁴⁷ Սույն հուշագրի նախապատրաստման ընթացքում մեր կողմից ուսումնասիրված առանցքային փաստերը, որ ընդհանուր են փաստերի վերաբերյալ բոլոր այդ զանազան հաշվետվությունների համար, հաստատում են, որ Իրադարձությունները հավաքականորեն դիտարկելիս սույն հուշագրի II.C.1 հատվածում թվարկված ցեղասպանություն հանցագործության չորս տարրերից առնվազն երեքը տեղի են ունեցել այդ Իրադարձությունների ընթացքում: Առաջինը՝ մեկ կամ ավելի անձինք են սպանվել: Երկրորդ՝ այդ անձինք պատկանել են որոշակի ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խմբի: Ի վերջո՝ գործողությունը տեղի է ունեցել այդ խմբի դեմ ուղղված նմանատիպ բացահայտ գործողությունների համատեքստում:

⁴¹ Օրինակ, Նյու Յորք Թայմս-ը հրատարակել էր Իրադարձություններին վերաբերող բազմաթիվ հոդվածներ, որոնք հավաքվել են առանձին հրատարակվել են՝ Richard D. Kioian, The Armenian Genocide: News Accounts from the American Press, 1915-1922 (3d ed. 2000).

⁴² ի»Է. ՕՆՇՅՅՅՐ՝ Armenian Rebellions and Massacres: Veteran and Eyewitness Accounts in Armenian Issue: Allegations-Facts, available at http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_en.asp?belgeno=159.

⁴³ ի»Է. ՕՆՇՅՅՅՐ՝ Armin T. Wegner, Armin T. Wegner and the Armenians in Anatolia, 1915: Images and Testimonies (1996); Stanley Kerr, Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief (1973); Henry H. Riggs, Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harpoot, 1915-1917 (1997); Leslie A. Davis, The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide of 1915-1917 (1988), Viscount James Bryce and Arnold J. Toynbee (eds.), The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire, 1915- 1916 (2d ed. 1972). Հաճախ մեջբերվում են նաեւ Հենրի Մորգենթաուի՝ 1913-1916 թվականներին Թուրքիայում Միացյալ Նահանգների դեսպանի, հաշվետվությունները, որը հաճախակի էլ համառոտեւ մասնակցում էր հայերի անունից թուրք պաշտոնյաների հետ բանակցություններին եւ մեծ դեր է խաղացել Իրադարձությունների վրա միջազգային ուշադրությունը հրավիրելու գործում: Տես, օրինակ՝ Morgenthau Intercedes, N.Y. Times, April 29, 1915, reprinted in Kioian, supra note 41, at 10; Laud Our Ambassador, N.Y. Times, Sept. 8, 1915, reprinted in Kioian, supra note 41, at 29. Մորգենթաուն 1918 թվականին հրատարակված իր հիշողությունների մեջ հիշատակում է այն, ինչ նա անվանում է «ազգի սպանություն»: Henry Morgenthau, Ambassador Morgenthau's Story (1918), at 301 et seq.

⁴⁴ ի»Է. ՕՆՇՅՅՅՐ՝ Abraham Hartunian, Neither to Laugh nor to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide (2d ed. 1986); John Minassian, Many Hills Yet to Climb: Memoirs of an Armenian Deportee (1986); Donald E. Miller and Lorna Touryan Miller, Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide (1993).

⁴⁵ Տես, օրինակ՝ Vahakn Dadrian, Genocide as a Problem of National and International Law: The World War I Armenian Case and its Contemporary Legal Ramifications, 14 Yale. J. Int'l L. 221, 291-315 (1989).

⁴⁶ Օրինակ, ԱՄՆ արխիվների փաստաթղթերը հասանելի են՝ National Archives and Records Administration, Record Group 59, Decimal Files 867 and 860J. Մեծ Բրիտանիայի արխիվները հասանելի են՝ Public Record Office, Foreign Office Records, Class 371. Թուրքիայի Հանրապետությունը տեղեկացնում է, որ Վարչապետի պետական արխիվում պահպանված թուրքական արխիվները բաց եւ հասանելի են բոլորի համար: Տես՝ Important Questions And Answers: Is There Access to the Ottoman Archives? Are Documents Related [to] Relocation Concealed? in Armenian Issue: Allegations-Facts, available at http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih_en.asp?belgeno=253.

⁴⁷ Supra note 43.

Չնայած մեր ուսումնասիրած հաշվետվությունները ի հայտ են բերում որոշ անհամաձայնություն այդ Իրադարձություններն իրագործողներին քաջալերող դիտավորության եւ դրդապատճառների վերաբերյալ, հաշվետվությունների ճշող մեծամասնությունը եզրակացնում է, որ Իրադարձությունները տեղի են ունեցել Օսմանյան Կայսրության Արեւելյան գավառների հայկական համայնքների ոչնչացմանն ուղղված որոշակի աստիճանի մտադրությամբ, իսկ շատերը պնդում են, որ դա կառավարության ամենաբարձր պաշտոնյաների հատուկ մտադրությունն էր:⁴⁸

Թուրքիայի կառավարությունը պնդում է, թե որեւէ ուղղակի ապացույց չի ներկայացվել ցուցադրելու համար, որ որեւէ Օսմանյան պաշտոնյա ջանում էր բնաջնջել Օսմանյան հայերին:⁴⁹ Իրադարձություններին Օսմանյան պաշտոնյաների մասնակցության մասին հաճախակի վկայությունների լույսի ներքո կցանկանայինք փաստել, որ ցեղասպանության ճանաչումը իրավական առումով կախված չէ պետական դերակատարների մասնակցությունից: Ընդհակառակը, Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիան հաստատում է, որ «ցեղասպանություն կատարողները պետք է պատժվեն անկախ այն բանից՝ նրանք «սահմանադրորեն պատասխանատու ղեկավարներ են, պետական պաշտոնյաներ, թե մասնավոր անհատներ»:⁵⁰ Այսպիսով, իրավաբանորեն պատշաճ է պնդել, որ Իրադարձությունները հանդիսացել են ցեղասպանություն, ինչպես այն սահմանված է Կոնվենցիայում, այն եզրակացության հիման վրա, որ դրանք իրագործվել են «Հայկական հարցը» ընդմիշտ լուծելու մտադրությամբ՝ անկախ այն բանից դա եղել է Օսմանյան Կայսրության պաշտոնական պետական քաղաքականությունը, թե ոչ:

⁴⁸ Տե՛ս, օրինակ՝ Morgenthau, supra note 43; Հայոց ցեղասպանությունը եւ Հոլոքոստը վերապրած անձանց ժառանգները, 126 Հոլակոստը ուսումնասիրող գիտնականները հաստատում են Հայոց ցեղասպանության անհերքելի փաստը եւ պնդում են, որ Արեւմտյան ժողովրդավարությունները պաշտոնապես ճանաչեն այն: N.Y. Times, June 9, 2000, at A29 («Առաջին Աշխարհամարտի ընթացքում տեղի ունեցած Հայոց Ցեղասպանությունը» որպես անհերքելի պատմական փաստ հաստատող հայտարարության վերարտադրումը): Նշենք, որ թուրքական բազմաթիվ զեկույցներում այս տեղեկությունների օբյեկտիվությունն ու իսկությունը հերքվում է: Մասնավորապես, թուրքերը պնդում են, որ բռնագաղթը ունեցել է իրենցից վտանգ ներկայացնող հայերի որոշակի խմբերին վերաբնակեցնելու՝ կանխարգելիչ հանգամանք, եւ որ սպանությունների մեծ մասը պատերազմի անկանխատեսելի հանգամանքների եւ բանդիտիզմի արդյունքն են (այլ կերպ ասած, Իրադարձությունները տեղի են ունեցել քաղաքական եւ անվտանգության նկատառումներով կան սովորական քրեական դրդապատճառներից ելնելով եւ ոչ թե ցեղասպանության նպատակով): Տե՛ս, օրինակ՝ Ysmet Bynark, Foreword, in Selected Books: Armenians in Ottoman Turkey (Oct. 30, 1995), հասանելի է՝ <http://www.mfa.gov.tr/grupe/eg/eg11/02.htm>; Relocation: Attacks on Armenian Convoys and Measures Taken by the Government, in Armenian Issue: Allegations-Facts, հասանելի է՝ <http://www.ermenisorunu.gen.tr/english/relocation/measures.html>.

⁴⁹ Տե՛ս՝ Armenian Allegations of Genocide: The Issue and the Facts, at <http://www.turkishembassy.org/governmentpolitics/issuesarmenian.htm/>.

⁵⁰ Genocide Convention, Art. IV.

Սույն հուշագիրը ստորել շարադրում է հարցին առնչվող որոշակի իրավական նկատառումներ, որոնք վերաբերում են ցեղասպանության մտադրության մասին էական հարցի լուծմանը:

3. Ցեղասպանության մտադրությունը

Առաջին հայացքից, Ցեղասպանության մասին Կոնվենցիայի հղումը «մտադրությանը» առանձնացնում է այն միջազգային իրավունքի տեսանկյունից հանցագործություն համարվող այլ գործողություններից: ՌՄՔԴ-ի եւ ՅՄՔԴ-ի Կանոնադրությունները սահմանում են մարդկության հանդեպ հանցագործություններն, օրինակ, վկայակոչելով այն գործողությունները, որ «կատարվել են որպես որոշակի քաղաքացիական բնակչության դեմ ուղղված լայնածավալ եւ սիստեմատիկ հարձակման մաս»:⁵¹ Թեեւ հասկանալի է, որ կատարողը պետք է դիտավորյալ կերպով ներգրավվի արգելված գործողության մեջ (ինչպես սպանությունը կամ լուրջ վնաս հասցնելը), այնտեղ չկա հարձակումների լայնածավալ եւ սիստեմատիկ բնույթի վերաբերյալ դրանք կատարողի բացահայտ մտադրության վկայություն:

Ի հակադրություն դրան, Ցեղասպանությունը առնվազը պահանջում է կատարողի կողմից իր գործողությունների խտրականական բնույթի գիտակցում: Չնայած սպանությունը լայնածավալ եւ սիստեմատիկ հարձակման համատեքստում կարող է հանդիսանալ մարդկության հանդեպ հանցագործություն, այն չի կարող լրացնել ցեղասպանության իրավական սահմանումը, եթե ոճրագործի մոտ բացակայում է սպանելու մտադրությունը, որի արդյունքում ամբողջությամբ կամ մասամբ կոչնչացվեր ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խումբը որպես այդպիսին: Մտադրության պահանջվող չափն ու ծավալը, սակայն, առաջ է քաշում միջազգային իրավունքի բարդ եւ ի հայտ եկող խնդիրներ:⁵²

Նախապատրաստական փաստաթղթերը (*travaux preparatoires*) տեղեկացնում են ցեղասպանություն գործելու համար անհրաժեշտ մտադրության չափի ու ծավալի հարցի վերաբերյալ բանավեճի մասին:⁵³ Պաշտպանվող խմբերի թվարկումից հետո «որպես այդպիսին» բառերի ընգրկումը իրենից մի փոխգիշում էր ներկայացնում, որը կոչված էր բավարարելու թե այն պատվիրակներին, որ գերադասում էին դրդապատճառի ներառումը, եւ թե նրանց, ովքեր գտնում էին, որ դա

⁵¹ ICTR Statute, *supra* note 5, Art. 3; ICTY Statute, *supra* note 5, Art. 4.

⁵² *Տե՛ս*՝ Payam Akhavan, *Contributions of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and Rwanda to Developments of Definitions of Crimes Against Humanity and Genocide*, 94 Am. Soc'y Int'l L. Proc. 279, 282 (2000); Alexander K.A. Greenawalt, *Rethinking Genocidal Intent: The Case for a Knowledge-Based Interpretation*, 99 Colum. L. Rev. 2259, 2278 (1999).

⁵³ *Travaux Preparatoires*, pp. 117-139. *Dolus specialis* տերմինը օգտագործվել է այս մասնավոր մտադրությունը շեշտելու համար: Շարունակ կրկնվում էր, որ այն, ինչ տարբերում է ցեղասպանությունը սպանությունից, դա առանձին խմբին ոչնչացնելու մասնավոր մտադրությունն է: Ինչպես շեշտել է Բրազիլիայի պատվիրակը, «ցեղասպանությունը բնութագրվում է առանձին խումբ ոչնչացնելու մասնավոր մտադրության գործոնով: Այս գործոնի բացակայության դեպքում ինչ աստիճանի էլ լինի արարքի դաժանությունը եւ որքան էլ այն նմանվի այն արարքներին, որոնք նկարագրվել են Կոնվենցիայում, այդպիսի գործողությունը այնուհանդերձ չի կարող անվանվել ցեղասպանություն»: *Id.*, pp. 81-89.

արգասաբեր չի լինի:⁵⁴ Տվյալ ենթատեքստից ելնելով, «որպես այդպիսին» արտահայտությունն ընդունելի է թե ընդհանուր, եւ թե ավելի խիստ՝ դրդապատճառի վրա հիմնված, մեկնաբանությունների համար: Ինչպես նշել էր Սիամի պատվիրակը, «կան “որպես այդպիսին” բառերի երկու հնարավոր մեկնաբանություններ. դրանք կարող են նշանակել “որպես ազգային, ցեղային, կրոնական կամ քաղաքական խումբ” կամ “որովհետեւ խումբն ազգային, ցեղային, կրոնական կամ քաղաքական է”»:⁵⁵

⁵⁴ *Travaux Préparatoires*, pp. 129-139. ի՞նչ է՞ Greenawalt, *supra* note 52, at 2278.

⁵⁵ *Travaux Préparatoires*, p. 133. The protected groups identified by the Siamese delegate later changed.

ԼՍԶԴ և ՀՍԶԴ դատավորները մի քանի առիթներով քննության են առել ցեղասպանության մտադրությունը:⁵⁶ Որոշումներով մինչ օրս համարվել է, որ ցեղասպանության դատավճռի համար անհրաժեշտ է որոշակի մտադրության դրսևորում: Որոշումները տարբեր կերպ են հիշատակել այդ մտադրությունը՝ որպես մասնահատուկ մտադրություն, ցեղասպանության մտադրություն կամ *dolus specialis*.⁵⁷ Այդ տերմինները պետությունների ներքին օրենսդրության մեջ ունեն փոքր-ինչ տարամետ իմաստ, և այդ որոշումները ոչ միշտ են ներքուստ հետեւողական՝ մտադրության պարզաբանման մեջ: Բացի այդ, որոշումները հիմնականում լռության են մատնել՝ արդյո՞ք ոճրագործը պետք է գիտակցաբար ցանկանա այդ խմբի ոչնչացումը, թե՞ բավարար է, որ նա գիտակցի, որ իր գործողությունները կարող են նման ոչնչացման հետեւանք ունենալ:⁵⁸ Մենք նաեւ նշում ենք, որ մտադրության համապատասխան իրավական ստանդարտի պարզաբանմանը բնորոշ է փաստականությունը եւ այս կետի վերաբերյալ փաստագրական վեճերի լույսի ներքո մենք կարծիք չենք արտահայտում այն ստանդարտի վերաբերյալ, որը կարող է կիրառվել որեւէ մասնավոր հետազոտության մեջ, իրադարձությունների՝ ցեղասպանությանը, ինչպես սահմանված է Կոնվենցիայում, համապատասխանելու վերաբերյալ:

⁵⁶ Տես, օրինակ՝ *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T, Judgment, (Int'l Crim. Trib. Rwanda, Trial Chamber I, Sept. 2, 1998), հասանելի է՝ <http://www.icttr.org/>; *Prosecutor v. Clément Kayishema & Obed Ruzindana*, Case No. ICTR-95-1-T, Judgment, 1999 WL33288417 (Int'l Crim. Trib. Rwanda, Trial Chamber II, May 21, 1999); *Prosecutor v. Ignace Bagilishema*, Case No. ICTR-95-1A-T, Judgment, (Int'l Crim. Trib. Rwanda, Trial Chamber I, June 7, 2001), հասանելի է՝ <http://www.icttr.org/>; *Prosecutor v. Goran Jelisic*, Case No. ICTY-95-10-A, Appeals Judgment (Int'l Crim. Trib. Former Yugoslavia, Appeals Chamber, July 5, 2001), հասանելի է՝ www.un.org/icty/brcko/appeal/judgment/index.htm; *Prosecutor v. Sikirica*, Case No. ICTY-95-8-T, Judgment, (Int'l Crim. Trib. Former Yugoslavia, Trial Chamber III, September 3, 2001), հասանելի է՝ www.un.org/icty/sikirica/judgment/indexe.htm; *Prosecutor v. Krstic*, Case No. ICTY-98-33, Judgment, (Int'l Crim. Trib. Former Yugoslavia, Trial Chamber I, Aug. 2, 2001), հասանելի է՝ [http://www.un.org/icty/krstic/Trial C1/judgment/index.htm](http://www.un.org/icty/krstic/Trial%20C1/judgment/index.htm).

⁵⁷ 1998 թ. սեպտեմբերի 2-ին հրատարակված 300-էջանոց դատական որոշման մեջ ICTR Դատական Պալատը մեղավոր է ճանաչել Ռուանդայի նախկին քաղաքապետ Ժան Պոլ Ակայեսուին՝ ցեղասպանության եւ մարդկության դեմ կատարած բազմաթիվ հանցագործությունների համար: Սա Նյուրեմբերգից հետո ցեղասպանության մեջ առաջին մեղադրանքն էր: Ըստ քրեական մտադրության համապատասխան հոդվածի՝ Դատական Պալատը նշել է. «ցեղասպանությունը տարբերվում է այլ հանցագործություններից այնքանով, որքանով այն իրենից ներկայացնում է *dolus specialis* կամ հատուկ մտադրություն: Հանցագործության հատուկ մտադրությունը՝ դա որպես հանցագործության տարր պահանջվող առանձնահատուկ նպատակամղվածությունն է, որը պահանջում է, որ հանցագործը հստակորեն նպատակամղված լինի նշված արարքը կատարելուն: Այսպիսով, ցեղասպանության հանցագործության հատուկ մտադրության հիմքում ընկած է «ազգային, էթնիկական, ցեղային կամ կրոնական խմբին, որպես այդպիսին՝ ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացնելու մտադրությունը»: *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, *supra* note 56, ¶ 498.

⁵⁸ Տես, օրինակ՝ *Prosecutor v. Krstic*, *supra* note 56, ¶ 571

D. Եզրակացություն

Ցեղասպանության մտադրության Էական հարցը վիճարկվում է, եւ սույն իրավական հուշագիրը նպատակ չունի որոշակիորեն լուծել մասնավոր փաստագրական վեճերը: Այդուհանդերձ, մենք վստահ ենք, որ ամենապատճառաբանված հետեւությունը, որին կարելի է հանգել այդ Իրադարձությունների վերաբերյալ վերը նշված գանազան հաշվետվություններից այն է, որ, չնայած մեծ թվով «բարեպաշտ թուրքերի»⁵⁹ միջամտությանը ի պաշտպանություն հայերի, այդ Իրադարձությունների առնվազն որոշ իրականացնողներ գիտեին, որ իրենց գործողությունների հետեւանքը լինելու է Արեւելյան Անատոլիայի հայերի ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացումը որպես այդպիսիք, կամ գործել են այդ նպատակին հասնելու դիտավորությամբ, եւ ուստի ունեցել են ցեղասպանությունը բնորոշելու համար պահանջվող մտադրություն: Այսպիսով, կարելի է ասել՝ քանի որ վերը սահմանված մյուս երեք տարրերը հստակորեն հաստատված են, Իրադարձությունները, հավաքականորեն դիտարկված, պարունակում են ցեղասպանության հանցագործության, ինչպես այն սահմանված է Կոնվենցիայում, բոլոր տարրերը, եւ իրավագետները, քաղաքական գործիչները, լրագրողները եւ այլ անձինք արդարացված կլինեն՝ շարունակելով դրանք այդպես որակել:

⁵⁹ Paul Glastis, Armenia's History, Turkey's Dilemma, Wash. Post, March 11, 2001, at B01; Zoryan Institute, Turks Who Saved Armenians: An Introduction (rev. ed.), հասանելի է՝
http://www.zoryaninstitute.org/Table Of Contents/genocide_docs_turksintro.htm.